

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

6075

3231(47.925)

5-63

1862

2010

984

15 2045

С. 15

Ե. Ջ. Բ. Ե. Յ. Ի. Ե.

Ե. ՈՒ. Ե. Ե. Ե. ՈՒ. Թ. Ի. Ի. Ե. Մ. Բ.

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒԳՈՒԼԻՍ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՔԷՐԻՏԷՅԻ ԼԱՎԱՏԻՍ

1862

323.1(47.925)
5-63

2001

323.1(47.925)

5-63

1863

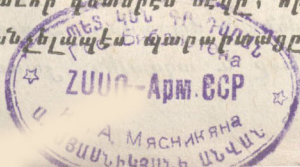
2005

Լ . Ռ . Լ . Զ . Լ . Բ . Կ . Ո . Թ . Ի . Ի . Ն . Մ . Ը .

Հայոց Ազգին պարծանքները , և Հայաստանի դրիցը , հողին , օգոյն և ջրոյն առաւելութիւնները արդէն ամենայն ազգասիրաց ծանօթ ըլլալով , աւելորդ կը համարինք հոս մէկիկ մէկիկ նկարագրել : Սանաւանդ աղէկ գիտնալով , որ ան պարծանաց նիւթերը գըրեթէ անհետացեալ ըլլալով , և այն սքանչելի օգն կը շնչեն հիմակ խումբ մը անհամար թըշուառութեանց մէջ գերի եղող Համագրեաց , աւելի դառն տրտմութեան առիթ տուած պիտոր ըլլանք ազգին բարեզգեաց և փափուկ սրտերուն : Ուստի իրաւամբ կը լռենք Հայոց քաշած ամենակերպ խեղճութիւնները , չենք յիշեր իր անմահ յիշատակաց արժանի անմոռանալի պարծանքները , միայն մեզի անհրաժեշտ պարտք կը համարինք այնպիսի նիւթերու վրայ խօսիլ , ուսկից կը յուսանք օգուտ մը քաղել , և յառաջագիմութեան նըշոյլ մը տեսնել Ազգին շնորհիւր : Այլ խօսքերնիս ամփոփելով , օգտակարագոյն կը համարինք հոս հիմակուհիմա խօսիլ միայն Տիգրանակերտի վրայ ընդհանրապէս . զորն որ աս ժամանակիս ամենայն մասամբք Հայաստանի ընտրելագոյն մասը և ազգային յառաջագի-

մութեան ալ աւելի ընդունակ և յարմար տեղը և կեդրոնը կը համարինք, թէ ըստ ինքեան երկրին բարեբեր արգասաւորութեան, թէ օդոյն և ջրոյն գերազանցութեան, և թէ ամենակերպ բերօցը և վաճառականութեան համար ունեցած ազնիւ յատկութեանցը համար:

Ինչպէս հին ատենը, ասանկ ալ հիմակ, Տիգրանակերտ քաղաքը Օսմանեան Տէրութեան մեծամեծ և վաճառաշահ քաղաքներուն մէկը սեպուած է, իր դիրքը շատ սքանչելի, արեւմտեան կողմը կ'իյնի օրուան մը ճամբայ հեռու Պարաճատաղ ըսուած լեռը՝ որ իր ձիւնապատ գագաթներով միշտ զովագին պաշտութիւն մը կը ծաւալէ Տ—կերտի հովտին վրայ, որուն հիւսիսային կողմը կ'իյնան Տօրոս լեւան շղթայաձև գօտիները խիստ բարձր և բոլորը արծաթապատ ձիւնափայլ, և հարաւային կողմը ալ ոչ լեռ և ոչ բարձրութիւն մը կերևայ, այլ մանր բլրակներ և անբաւ տարածութիւն մը ծովանման անապատի՝ որուն սահման և հորիզոնը մարդուս աչքը չկրնար նշմարել: Իսկ արեւելեան կողմը պատած է խումբ մը մանր և կանանչազարդ բլրակներու, որոնց առջևի հովտին մէջէն և անմիջապէս քաղաքին մօտ իր սրընթաց ալիքը կը թաւալէ Տիգրիս Ադեմական դրախտին և բոլոր աշխարհիս հռչակաւոր գետերէն մէկը, որ իր գետեղբրքը սքանչելիպէս գարաբնոցընելով իր ան-

50204-տի

35950-66

մահ ջրովը , քաղաքին պարտէզներուն առջեւէն սահելով կ'անցնի կ'երթայ Եսորեստան , Կինուէ , Բարէլոն և Պասրա , մինչև հասնի Պարսկային ծոցը : Իր հողը խիստ բարեբեր է , և ասոր ալ պատճառը կարծեմ թէ Տիգրիսի և Եփրատայ գրախտի գետոց մէջ տեղ ընկնալի է , որով ալ Միջագետք և Միջագետաց մայրաքաղաք կը սեպուի : Հողը ամենայն կերպ արդիւնք և պտուղ կը բուսցընէ , ընտիր և առատ , արգէն աշխարհածանօթ է իր աննման սելսն ու ձմերուկը , ասկէց 'ի զատ տանձ , խնձոր , սալոր , զեղձ ու ծիրանի , ամէն կերպ բանջարեղէն , Փրնտըգ , պթուճ , նուշ մեղր , բամբակ , քեօք պոյասը , քիթրէ , գըղթոր և բուրգ , որով աս օրս Վարսիլիոյ և Լոնտրայի հետ կը վաճառակցի , անբաւու թիւն ոչխարաց և անզուգական ձիոց և օգապարիկ նժոյգներու կը բովանդակէ իրեն անմիջապէս կից Մերտնայ անապատին մէջ , Երաբացւոց ձեռքով զարմանեալ , չեմ յիշատակեր իր ամենառատ ընտիր ցորեանն ու գարին ու եղը և այլն , որոնք խիստ ալ աժան են , և իր գաւառին բազմաթիւ բնակչացը բաւական ըլլալէն 'ի զատ , բոլոր իր շրջակայները կերակրելու ալ կ'օգտէ և կ'աւելնայ : Գառաճատաղի , Հազրօյի , Մճբնայ և այլն հովիտներուն հասուցած խոշորահատ և ճերմակ բրինձը Եգիպտոսի հռչակեալ բրինձէն անհամեմատ կերպով գերազանց է : Տերիկ ու-

նեցած ձեթը, ձիթապտուղը, թուզը և նուռն,
և երկիրքէն ձիւնի պէս անձրեւած մանա-
նան կամ գազպէն սքանչելի են համով և մե-
ծութեամբ, որոց նմանը ուրիշ երկիրներտես-
նուած չէ: Այնպէս Սղերդ, Երզնի և Չըն-
քուշ ըսուած իր երկիրներուն խաղողն ու գինին
անօրինակ են: Եռանձին յիշատակութեան ար-
ժանի են աս գաւառիս մէջ գտնուած բազմա-
տեսակ ծանրագին մուշտակներն, առատ ա-
ղէհանքները, և առողջարար ջերմուկները:
Չափազանցութիւն ըրած չեմ ըլլար, թէ որ
ըսեմ, որ աս գաւառիս մէջ բուսած պտուղը,
խոտն ու ծաղիկները անհամար են և անթիւ:
Բաւական շերամի գործատուններ ալկան, բայց
առանց արհեստի և կրթութեան, սակայն մե-
տաքսագործութիւնն աղէկ յառաջ գացած է
բաղաբացւոց բնական ճարտարատմութեամբը,
որոնց մետաքսեայ ձեռագործները աս դիս ան
դին կը սփռին, և աս տարի մինչև Անտրայի
համաշխարհական մթերացոյցը (էքսքոզիսիօն)
Օսմանեան Տէրութեան հրամանաւ ներկայա-
նալու պատիւն ունեցած են: Բաւական յառա-
ջադէմ են ուրիշ արհեստներն ալ, ինչպէս ոս-
կերչութիւնը, ներկարարութիւնը, կաշեգոր-
ծութիւնը, երկաթագործութիւնը, պղնձագոր-
ծութիւնը և այլ ամենայն կենցաղօգուտ արհես-
տներն զոր մէկիկ մէկիկ չոյշենք: Մէկդի թո-
ղունք նաև բոլոր ականատես ազգասիրաց ար-
ցունքներուն նիւթ եղած ան հնութիւնները,

ան բարձր, թանձր ու ամուր պարիսպները, կի-
 սակործան հրաշակերտ բերզն և Տիգրանուհիի
 պալատն և ան աշխարհաւեր կործանմունքներէ
 մազապուր ճողոպրած և հիմակ անգամ կան-
 գուն մնացած շէնքերն որ մարդուս միտքը կը
 յափշտակեն, և են սքանչելի օրինակ Երե-
 ւելեան— Հայկական ճարտարապետութեան :
 Ես ամէն առաւելութիւններէն աւելի են իր
 վաճառականութեան համար ունեցած յար-
 մարութիւնը, աս քաղաքս է հիմուկուան Հա-
 յաստանի կեդրոնը, ունի հաղորդակցութիւն
 կարնոյ, Պարսկաստանի, Վանայ', Խար-
 բերդի, Եդեսիոյ, Օմիւռնիոյ, Պօլսոյ, Բերի-
 ոյ և ուրիշ ամէն քաղաքաց հետ, և աւելի
 դիւրութեամբ կը հաղորդակցի Հնդկաստանի
 հետ իր Տիգրիս գետին միջնորդութեամբը, ո-
 րուն վրայ անգաղար կը սահին իր տձև բայց
 զարմանագործ լաստերը, որ կ'երթան Նին-
 ուէ, և Բաբելոն, ուրկից շոգենաւաց միջոցաւ
 իր վաճառքը դիւրութեամբ ց'հնդիկս կը փո-
 խադրուի : Մինչև անգամ աս օրերս շատ Եւ-
 րոպացիներ ուղղակի Եւրոպայէն գալով Խս-
 կենտերուն, անկէց ցամաքէն կարաւանի ըն-
 թացքով տասնուչորս օրուան մէջ կը հասնին
 Տ—կերտ, ուսկից 14—15 օրով և երբեմն աւե-
 լի շուտ գետին առատութեան ատեն, կը հաս-
 նին Բաբելոն և անկէց Պասրա, և Հնդկաս-
 տան : Եւրոպայի Հնդկաց հետ հաղորդակ-
 ցութեան ամենակարճ և ամենադիւրին ճամ-

բան աս ըլլալով, Անգղիացւոց բարակամիտ
Ազգն ու Տէրութիւնը տասը տարիէն աւելի է
որ իր մասնաւոր ուշագրութիւնը աս քաղաքիս
վրայ դարձուցեր է, և թէպէտև աս կողմերս
Անգղիոյ Տէրութեան ոչ հպատակ մը կայ
և ոչ Անգղիոյ վերաբերեալ գործք մը, 'ի վի-
րայ այսրամենայնի Անգղիական Հիւպատոսա-
բան մը հաստատուած է, որուն ձեռքով անդա-
դար քննութիւններ կ'ըլլուին գաւառին մէջ, և
բազմաթիւ նորաշանգ քարոզիչներ անբաւ-
ճախքեր կ'ընեն, և առաքելութիւններ կը հաս-
տատեն թէ Տ—կերտ, և թէ իր շրջակայ քա-
ղաքները, ինչպէս Մերտին, Եդեսիա, Աը-
զերդ, Բաղէշ, Խարբերդ և Աինուէ, և նոյն
իսկ գեղերը, ինչպէս Ալեքերկ, Հայնի, Արճէ,
Հազրօ, Գրթըւպը, Սատուգեղ, Քեապիկ,
Չարօսի և այլն, որ բաւական նշան է թէ Անգ-
ղիոյ Տէրութիւնը քաղաքական նպատակներու
և կրօնքի պատրուակաւ կուսակիցներ շատցը-
նելու համար կը ջանայ, և ոչ թէ 'ի սէր կրօ-
նից: Աւ ցաւօք սրտի կը հարկադրինք խոս-
տովանիլ, որ աս եղած ծախքերը բոլորովին
անօգուտ չըլլալէն 'ի զատ, ապագային հա-
մար մեծ յոյս կը թողու, և արդէնքմեր Հայազ-
գի երեսի վրայ ձգուած անտերունջ Ժողովուրդ-
ները կ'որսացուին և պիտի որսացուին, թէ որ
Ազգայինք հեղ մը աչքերնին աս Հայրենեաց
ընտիր գաւառին վրայ չգարձընեն և գարման
մը չընեն: Ինչ որ ըսինք, և պիտի ըսենք նո-

բաղանդից համար, չհասկըցուի որ կրօնական նկատմանց համար կ'ըսենք, այլ կ'ուզենք ազգին բարի նախանձը շարժել օտարականաց օրինակաւ: Թէ որ իրաց վիճակը ասանկ մնալիք ըլլայ նէ, անշուշտ պէտք է գիտնայ Մ. զգը, որ քիչ ժամանակէ ետքը Հայութեան անունն անգամ պիտի ջնջուի աս երկրէս, և ասա ան ատեն Ազգը (ո՛հ ցաւոցս) ամենամեծ և անդարմանելի կորուստ մը պիտոր ընէ: Սորադանդք Տ—կերտի մէջ առաջին շէնք համարուած Անգղիական Հիւպատոսարանը դպրոց ըրին տղջկանց և տղայոց, և միանգամայն ժողովարան և բնակարան քարոզչաց, և կերպ կերպ խոստմունքներով և պարգևօք իրենց գըլուխը ժողոված են մեր ազգին որդիքը, ուր մենք, ինչպէս նաև ուրիշ ազգերն, որ են Յոյնք, Ասորիք և Քաղզէացիք չունինք բարեկարգ դպրոց մը, և ասա աս բարեկարգ դպրոցաց պակասութիւնն է մեր խեղճ Մ. զգը յետին թըշուառութեան մէջ ձգողը: Անգղիոյ Տերութիւնըն աս օրերս աւելի ևս ջանք կ'ընէ կոր Ասորւոց ծովեզերեայ Սուեախ ըսուած նաւահանգիստէն սկսեալ երկաթուղի մը հաստատել մինչև ց՛հերիա, և անկէց ց՛Ղապր գալէսի ըսուած աւերակ բերդաքաղաքն՝ որ մեր Պիրեճիկ ըսուած Եփրատայ նաւահանգիստ քաղաքէն քիչ մը հեռու է, և անկէց Եփրատայ վրայ շոգենաւեր բանեցընելով հասնիլ Բարելոն և Հնգկաստան: Ես գործս որչափ որ ցան-

կալի և կենցաղօգուտ ալ է նէ, բայց մեր խեղ-
ճութեան և յետին տգիտութեան մէջ գըտ-
նուող Ազգայնոց սպառսպառ կործանման վեր-
ջին հարուած մը պիտոր ըլլայ, վասն զի ահա
ան ատեն մեր Ազգայինք և մանաւանդ Ափրա-
տայ սահմանակից եղող քաղաքաց բնակիչքը,
ինչպէս են, Պիրեճիքցիք, Ադեսացիք, Մամպ-
տեցիք, Խարբերդցիք, ԼՃ . ԼՃ . ԼՃ, ըսել
կուզեմ բոլոր Հայաստան, քաղաքական պատ-
ճառներու համար անշուշտ պիտի յօժարամիտ
հակամիտին, Անգղիացիս, և ան ատեն ո՞ր պի-
տի մնայ Հայ և Հայութեան անունը, Հա-
յաստանի ամենէն ընտիր և բաղմաթիւ բնակ-
չօք զարդարեալ երկիրները ձեռքէ ելլելէն
վերջը: Աս չարեացս ոչ միայն առջևը առնե-
լու համար, այլ և ազգը վաճառականութեան
մէջ մեծաքայլ յառաջացընելու համար, ինձի
մի միայն դարման կ'երևնայ, Համազգի Աղ-
բարք, որ մենք հիմակուց կ'անխենք, գէթ մէկ
երևելի և բարեկարգ դպրոց մը հաստատել
Տ—կերտ քաղաքին մէջ, որ ինչպէս ըսինք,
կեդրոն կը սեպուի բոլոր Հայաստանի, որուն
մէջ ընտիր Հոգաբարձուներու խնամքին ներ-
քեւ անխտիր դաստիարակուին ազգային ման-
կունք, և նաև օտարազգիք տղայք և աղջ-
կունք, և աս կերպով նորաղանդից սերմանե-
լիք ապականութեանց առջև կ'առնուի ան-
շուշտ: Իսկ Անգղիոյ Տէրութեան հաստատե-
լիք երկաթուղիէն պատճառելիք փնասուց առ-

ջև կրնայ առնուիլ, երբոր Օսմանեան բարձր
 Տէրութեան յերբեմն ժամանակի մտածած
 խորհուրդը 'ի գործ դրուելիք ըլլայ, այս է
 Տիգրիս և Եփրատայ միաւորութիւնը Տ—կեր-
 տի վերի կողմերը Մատենի մօտերը, ուր այս
 երկու գետոց խտրոցը քիչ բան մըն է, ան ա-
 տեն Հնդկաց շոգենաւները կրնան համարձակ
 Բաբելոնէն մինչև Տ—կերտ գալ և երթալ,
 վաճառք տանիլ և բերել հիմակուան լաստե-
 րուն տեղ, որոնք թէպէտև Տ—կերտէն ցՆա-
 բելոն ջրոյն ընթացից համեմատ կրնան սանիլ,
 բայց ոչ երբէք ջրոյն ընթացից հակառակ
 կրնան Բաբելոնէն դառնալ յետս ջրով, այլ
 կը հարկադրին լաստերը քակել, և նիւթերը
 հոն վաճառելով, ցամաքէն գալ, որ մեծ ար-
 գելք է վաճառականութեան և վաճառոց փո-
 խադրութեան : Եւ Սուետիայէն ցՊիրեճիկ
 հաստատուելիք երկաթուղին փոխանակ ցՂա-
 պրը գալէսի կանկ առնելու, կրնայ չորս օր-
 ուան ճամբայ ալ շարունակուիլ մինչև ցՏ—
 կերտ, որով աս քաղաքը ու շետակը ըսելու
 համար բոլոր հայաստանը կ'ըլլայ կեդրոն և
 միջոց հաղորդակցութեան բոլոր Եւրոպայի
 Հնդկաստանի հետ, և ոչ միայն Հնդկաստա-
 նի, այլ և Երևելքի ուրիշ քաղաքաց հետ,
 և ան ատեն հայաստան կրնայ հիմակ անհը-
 նարին գժուարութեամբ ու ծախքով Եւրոպա
 փոխադրած ապրանքը դիւրաւ և քիչ ծախուք
 Եւրոպա անցընել, և Եւրոպայինը ընդու-

նել : Ես կերպով թէ Ազգին և թէ Օսմանեան
 մեծազօր Տէրութեան անսպառ և հաստատուն
 հարստութեան աղբիւր մը կը բացուի , Ազ-
 գը կը ծաղկի և կը յառաջանայ յամենայնի :
 Տ—կերտու բնակչաց ընդունակութիւնը և բը-
 նական սրամտութիւնը և ձիրքերը ազգային
 յառաջադիմութեան երաշխաւոր կրնայ ըլ-
 լալ , երբոր փորձ ըլլալիք ըլլայ նէ , խօսքերնուս
 ճշմարտութիւնը բաւականաչափ կըստուգուի :
 Ես անտարակոյս է որ ինչպէս Հայաստանի
 երկիրը ընտիր ու պատուական է , անանկ ալ
 ան հողին և ջրոյն բարեխառն ազդեցութեամ-
 քը սնած մտքերն ալ շատ ընդունակ և առա-
 մենայն սերմանս գիտութեանց քաջայարմար
 ըլլալու են , միայն թէ ընտիր մշակաց խնամ-
 քին կը կարօտին :

Ես առաջարկութեանցս վճայօք կը ցան-
 կայի իմ սիրելի Ազգայնոցս կարծիքը իմանալ ,
 և թէ որ իրենց կրթեալ ու մշակեալ միտքերը
 պակաս կամ սխալ մը նշմարելու ըլլան նէ ա-
 տոնց մէջ , կը ցանկամ որ ուղղին , և միանգա-
 մայն ազգային յառաջադիմութեան վրայ ի-
 րենց ինչ գաղափար և խորհուրդ ունենալը
 յայտնեն , որպէս զի մենք ալ ըստ կարի գոր-
 ծակից ըլլալու միտարութիւնն ունենանք ,
 թէ որ ներողամտութեամբ մեր տկար ծառա-
 յութիւնն ընդունելու կը բարեհաճին նէ :
 Մեր փափազը չէ վախճանը ուրիշ բան չէ ,
 բայց եթէ մեր սիրելի Ազգին ի վնասսուց զերծ

մնալը, Հայութեան անարատ պահպանութիւնը, և Հայ Մզգին ըստ ամենայնի յառաջագէմ զարգանալը :

Վերջապէս աս ալ կարևոր կը համարինք ծանուցանել արդոյ ընթերցողաց, որ ինչ որ ցարդ գրեցինք նէ ոչ եթէ 'ի լոյ կամ պարզ երևակայութեամբ գրեցինք, այլ անձամբ ականատես եղած, և Հայաստանի շատ կողմերը պտտած և գործնական տեղեկութիւններ ստացած գրեցինք : Արանի՛ թէ ազգասէր անձինք աղէկ ուշադրութիւն դնելով աս առաջարկութեանցս, իրենց խնամքով և փութովը պաղարեր ընէին, որով մենք ալ համարձակութիւն կ'առնուինք աւելի ևս յայտնագոյնս խօսելու, և Մզգին ներողամտութիւնը թախանձելու Հայութեան և Հայաստանի վրայօք :

ՏԵՐ ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԷՆՖԻՃՅԱՆ Գ . Դ . ԿԹ .

24.
m D

(9PM-H
2045

[Handwritten signature]

2013

« Ազգային գրադարան

6025

NL0039611

